ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Αρ. 33 (2024)

Ανάλυση του λόγου της λογοτεχνίας μέσω της υφολογίας σωμάτων κειμένων

Γεωργία Φραγκάκη

Copyright © 2025, Γεωργία Φραγκάκη

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φραγκάκη Γ. (2025). Ανάλυση του λόγου της λογοτεχνίας μέσω της υφολογίας σωμάτων κειμένων: Θεματικές και διαχρονική αλλαγή. *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, (33), 352–377. ανακτήθηκε από https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sygkrisi/article/view/37402

ΓΕΩΡΓΙΑ ΦΡΑΓΚΑΚΗ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ανάλυση του λόγου της λογοτεχνίας μέσω της υφολογίας σωμάτων κειμένων: Θεματικές και διαχρονική αλλαγή

1. Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται μια εφαρμογή των μεθόδων και των εργαλείων των Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Επιστημών σε έργα νεοελληνικής λογοτεχνίας από τη σκοπιά της υφολογίας σωμάτων κειμένων. Η ανάλυση κειμενικών δεδομένων αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά πεδία στις ΨΑΕ (βλ. Δημητρούλια κ.ά. 2023), ενώ οι εφαρμογές ψηφιακών εργαλείων και πόρων στη λογοτεχνία αρχίζουν να αναδεικνύονται και στην ελληνική βιβλιογραφία με στόχο την προώθηση της χρήσης των σχετικών αναλυτικών μεθόδων από ερευνητές της νεοελληνικής λογοτεχνίας (Δημητρούλια 2022). Για τους σκοπούς του άρθρου θα αναφερθώ αρχικά στο συγκεκριμένο πλαίσιο ανάλυσης και στα μεθοδολογικά εργαλεία της υφολογίας σωμάτων κειμένων (ενότητες 2 και 3), ενώ στη συνέχεια θα επιχειρήσω να επισημάνω τρόπους με τους οποίους μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον εντοπισμό της θεματικής (ενότητα 4), αλλά και της διαχρονικής αλλαγής (ενότητα 5) στο έργο νεοελλήνων ποιητών και πεζογράφων.

2. Γλωσσολογική υφολογία και ψηφιακά μέσα

Καθώς η γλώσσα αποτελεί την πρώτη ύλη της λογοτεχνίας, η γλωσσολογία μελετά επίσης εξ ορισμού τα λογοτεχνικά κείμενα. Για τη γλωσσολογία τα λογοτεχνικά κείμενα αποτελούν εκφάνσεις μιας γλωσσικής ποικιλίας, ενός ιδιαίτερου τρόπου χρήσης της γλώσσας, που διαφέρει από τη χρήση της σε άλλες επικοινωνιακές περιστάσεις, όπως λ.χ. ο προφορικός καθημερινός λόγος, ο δημοσιογραφικός λόγος, το επιχειρηματολογικό κείμενο κ.ά. Η ιδιαιτερότητα των λογοτεχνικών κειμένων εντοπίζεται σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε επίπεδο κειμενικής δομής, αλλά και σε ιδιαιτερότητες στην απόδοση της φωνολογίας, στο λεξιλόγιο, στη σύνταξη, στη μορφολογία κ.λπ., στοιχεία τα οποία ωστόσο δεν έχουν μελετηθεί εκτεταμένα (βλ. όμως ενδεικτικά Leech 1969 και Μπαμπινιώτης 1991, Παναρέτου 1995 για τα ελληνικά). Η μη συστηματική ενασχόληση των γλωσσολόγων με τα λογοτεχνικά κείμενα μπορεί να είναι αποτέλεσμα του ότι στράφηκαν περισσότερο στη μελέτη άλλων ποικιλιών και κειμενικών ειδών που δεν μελετώνται συστηματικά από άλλους επιστήμονες, όπως τα προφορικά, τα επιστημονικά ή τα δημοσιογραφικά κείμενα. Παράλληλα, το ιδιαίτερο ύφος ή ιδιόλεκτος κάθε λογοτέχνη και ο υψηλότερος βαθμός απόκλισης από τη γενική γλώσσα είναι πιθανό να απομακρύνουν τους/τις γλωσσολόγους από τη μελέτη των λογοτεχνικών κειμένων (βλ. όμως Θεοφανοπούλου-Κοντού 2011).

Η γλωσσολογική προσέγγιση μπορεί να αντλήσει από το επιστημονικό πεδίο της *υφολογίας* (stylistics), ιδιαίτερα από τις προσεγγίσεις της *γλωσσολογικής υφολογίας* (linguistic stylistics) και της *λογοτεχνικής υφολογίας* (literary stylistics) (Jeffries & McIntyre 2010: 2) σε συνδυασμό και συνέργεια με τη μεθοδολογική και θεωρητική οπτική της ανάλυσης σωμάτων κειμένων. Η ανάλυση γλωσσικών δεδομένων με τα μεθοδολογικά εργαλεία της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων μπορεί να προσφέρει, ειδικότερα, στοιχεία για τη συχνότητα εμφάνισης

του λεξιλογίου και γλωσσικών φαινομένων, για τη στατιστική σπουδαιότητά τους, αλλά και για τη χρήση τους στο συγκείμενό τους. Όλα τα παραπάνω μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για τη μελέτη του ύφους των κειμένων και πιο συγκεκριμένα για τη λογοτεχνία, όπως συνοψίζει ο McIntyre (2013: 1182), τη μελέτη του ύφους του κειμενικού είδους της λογοτεχνίας (genre style), ενός συγκεκριμένου κειμένου (text style) και ενός/μιας συγγραφέα (authorial style). Ο χώρος που μελετά το ύφος κυρίως λογοτεχνικών κειμένων με τη χρήση των μεθοδολογικών εργαλείων των σωμάτων κειμένων ονομάζεται *υφολογία σωμάτων κειμένων* (corpus stylistics), ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά στο βιβλίο των Semino & Short (2004).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην οπτική αυτή ο ορισμός του τι είναι *ύφος* (style) δεν είναι αυτονόητος, καθώς ο όρος έχει προσδιοριστεί με διαφορετικό τρόπο από ποικίλες γλωσσολογικές προσεγγίσεις. (Για μια παρουσίαση της σχετικής βιβλιογραφίας στα ελληνικά, βλ. Παναρέτου 1986, Χαραλαμπάκης 1999: 27-77.) Οι ερευνήτριες και οι ερευνητές στον χώρο της υφολογίας σωμάτων κειμένων (βλ. λ.χ. Mahlberg & Wiegand 2020: 306-307, McIntyre 2013: 1182) συμφωνούν ως προς το ότι το ύφος ενός κειμένου, ενός/μιας λογοτέχνη, μιας χρονικής περιόδου κ.λπ. συγκροτείται στη βάση γλωσσικών επιλογών που μπορεί να αποκλίνουν από τις συνήθεις συμβάσεις, και οι οποίες είναι χαρακτηριστικές για το κείμενο, τον/την λογοτέχνη κ.λπ. (πρβλ. το περιεχόμενο των όρων *ανοικείωση*, defamiliarisation και *προβολή*, foregrounding, λ.χ. στο Jeffries & McIntyre 2010: 30 κ.ε.). Ο βαθμός στον οποίο συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία είναι χαρακτηριστικά για ένα κείμενο, έναν/μία λογοτέχνη, μια χρονική περίοδο του έργου του κ.λπ. ορίζεται μέσα από τη σύγκριση με άλλα κείμενα, λογοτέχνες, περιόδους κ.λπ. και συνδέεται με τη συχνότητα εμφάνισης των γλωσσικών αυτών στοιχείων, με το αν δηλαδή η χρήση τους είναι συγκριτικά συχνότερη ή σπανιότερη (Ho 2011: 5-6).

Οι ερευνητές και οι ερευνήτριες στον χώρο της υφολογίας σωμάτων κειμένων αντιλαμβάνονται τη μελέτη του ύφους όπως και η παραδοσιακή υφολογία, εστιασμένη δηλαδή στη γλώσσα και με έμφαση στην αντικειμενικότητα της ανάλυσης (ήδη από τον Jakobson 1960: 352). Η αντικειμενικότητα της ανάλυσης αυξάνεται με τη χρήση υπολογιστικών εργαλείων που αφορούν τον εντοπισμό των γλωσσικών επιλογών και την ανάλυσή τους. Επιπλέον, ο συνδυασμός ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων χαρακτηρίζει τις υφολογικές αναλύσεις, ιδίως όταν μελετώνται μεγάλα σώματα κειμένων στα οποία οι ποσοτικές αναλύσεις μπορούν να γίνουν ευκολότερα με τη χρήση υπολογιστικών εργαλείων (πρβλ. Mahlberg 2007α: 220-222). Καθώς η υφολογία έχει δεχτεί κριτική για τον διαισθητικό και υποκειμενικό τρόπο με τον οποίο επιλέγει τα υφολογικά στοιχεία που είναι σημαντικά για ένα κείμενο (βλ. Leech & Short 2007: 55 κ.ε., πρβλ. Montémont 2008: 92), οι μέθοδοι της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων υποστηρίζεται ότι μπορούν με τον συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών αναλύσεων να προσφέρουν τη δυνατότητα αντικειμενικότερου προσδιορισμού των στοιχείων που συνδέονται με το ύφος και επομένως θα πρέπει να μελετηθούν περαιτέρω σε ένα κείμενο (Mahlberg & McIntyre 2011: 223). Με άλλα λόγια, τα σώματα κειμένων μπορούν να συμβάλουν καταρχάς στον εντοπισμό και την επιλογή των στοιχείων που είναι σημαντικά για την ανάλυση του λογοτεχνικού ύφους ενός κειμένου ή ενός/μιας συγγραφέα, περιορίζοντας τον διαισθητικό και τον ανεκδοτολογικό χαρακτήρα της παραδοσιακής υφολογικής ανάλυσης.

Ένας συγγενής χώρος με την υφολογία σωμάτων κειμένων, ο οποίος αναλύει το ύφος με τη χρήση κυρίως ποσοτικών μεθόδων, είναι η *υφομετρία* (stylometry). Η τελευταία μελετά το ύφος των κειμένων χρησιμοποιώντας ως κριτήρια μετρήσιμα στοιχεία που χρησιμοποιούνται ασυνείδητα από τον/την συγγραφέα ενός κειμένου, όπως το μέγεθος των προτάσεων και των λέξεων, η συχνότητα γραμμάτων, η συχνότητα μερών του λόγου κ.ά. (Για μια εισαγωγή στα ελληνικά, βλ. Μικρός 2015, ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο *υπολογιστική υφολογία*). Όλα τα προηγούμενα στοιχεία δεν έχουν σημασία καθεαυτά, συγκροτούν όμως δείκτες ύφους που μπορούν να διακρίνουν ένα/μία συγγραφέα από ένα άλλο/μία άλλη συγγραφέα, συμβάλλοντας έτσι στον καθορισμό της πατρότητας των κειμένων. Για τα ελληνικά έχει γίνει ένας περιορισμένος αριθμός υφομετρικών ερευνών σε λογοτεχνικά κείμενα (βλ. Karantzola, Mikros & Papaioannou 2017, Πολίτου-Μαρμαρινού, Μικρός & Δημητρούλια 2013). Παρά το ότι ορισμένα από τα υπολογιστικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στις υφομετρικές αναλύσεις είναι κοινά με εκείνα που χρησιμοποιούνται στην υφολογία σωμάτων κειμένων, ο στόχος των δύο προσεγγίσεων και η μεθοδολογία που ακολουθείται διαφέρουν. Επιπλέον, η έμφαση των υφομετρικών αναλύσεων βρίσκεται σε υφολογικά στοιχεία που δεν έχουν αμιγώς σημασιολογικό περιεχόμενο, αλλά αποτελούν προϊόν ασυνείδητης χρήσης εκ μέρους του/της συγγραφέα, αλλά και σε ποσοτικές και στατιστικές αναλύσεις οι οποίες χρειάζονται εξειδικευμένες γνώσεις και γι' αυτό δεν είναι εύκολο να εφαρμοστούν σε μια συνηθισμένη ανάλυση του λογοτεχνικού έργου από τις ερευνήτριες/τους ερευνητές του πεδίου.

3. Μεθοδολογικά εργαλεία της υφολογίας σωμάτων κειμένων

Τα βασικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στη βιβλιογραφία της υφολογίας σωμάτων κειμένων είναι οι κατάλογοι συχνότητας, οι λέξεις-κλειδιά, οι συμφραστικοί πίνακες και τα λεξικά συμπλέγματα (πρβλ. Γούτσος & Φραγκάκη 2015). Η μελέτη των λογοτεχνικών σωμάτων κειμένων μπορεί να γίνει είτε αυτόνομα, δηλαδή μόνο με τη μελέτη του σώματος κειμένων που μας ενδιαφέρει, είτε συγκριτικά με άλλα σώματα κειμένων (βλ. τη διάκριση σε intra-textual analysis και inter-textual analysis αντίστοιχα στο Adolphs 2006: 65 κ.ε.). Η χρήση ορισμένων από τα παραπάνω εργαλεία οδηγεί σε εξ ορισμού συγκριτική ανάλυση, όπως, για παράδειγμα, η μελέτη των λέξεων-κλειδιών, καθώς προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ακόμα σώματος κειμένων (σώμα κειμένων αναφοράς) με το οποίο συγκρίνεται το σώμα κειμένων που μας ενδιαφέρει.

Οι κατάλογοι συχνότητας προσφέρουν στοιχεία για τη συχνότητα του λεξιλογίου, η οποία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είναι πολύ σημαντική για το ύφος ενός κειμένου. Οι λέξεις που εμφανίζονται πολύ συχνά μπορεί να υποδεικνύουν γλωσσικές επιλογές που γίνονται επαναλαμβανόμενα και με αυτή την έννοια να συγκροτούν το ύφος του κειμένου. Ενδιαφέροντα τέτοια στοιχεία μπορεί να είναι είτε λεξικά είτε γραμματικά. Τα λεξικά στοιχεία που είναι ιδιαίτερα συχνά σε ένα κείμενο συνήθως αναφέρονται στα θέματα γύρω από τα οποία περιστρέφεται ένα κείμενο (McIntyre 2013: 1184). Εκτός από τον εντοπισμό των θεμάτων, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να διαπιστώσουμε εάν οι συχνές αυτές γλωσσικές επιλογές θα μπορούσαν να αντικατασταθούν από άλλα λεξικά στοιχεία με παρόμοια σημασία και από ποια γλωσσική ποικιλία αντλούνται. Για παράδειγμα, είναι σημαντικό για το ύφος του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη εάν λ.χ. χρησιμοποιεί συχνότερα στο έργο του τον πιο προφορικό και λαϊκότερο τύπο *εκκλησιά* σε σχέση με

τον πιο επίσημο *εκκλησία* ή το αντίστροφο. Στην περίπτωση μάλιστα που χρησιμοποιεί και τους δύο τύπους θα είχε ενδιαφέρον να δούμε αν η επιλογή τύπου συνδέεται με το πρόσωπο που μιλάει κάθε φορά: είναι ο αφηγητής ή κάποιος χαρακτήρας;

Από την άλλη, οι γραμματικές λέξεις αποτελούν τα συχνότερα στοιχεία του καταλόγου συχνότητας των περισσοτέρων σωμάτων κειμένων και γι' αυτό τον λόγο θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει τη σημασία της υψηλής συχνότητάς τους για τη συγκρότηση του ύφους του κειμένου. Παρ' όλα αυτά, η ιδιαίτερα συχνή χρήση συγκεκριμένων γραμματικών λέξεων (π.χ. η συχνότερη χρήση συγκεκριμένων προσώπων των προσωπικών αντωνυμιών) και η συχνότερη χρήση γραμματικών λέξεων έναντι άλλων με παρόμοια σημασία (π.χ. η συχνότερη χρήση μιας πρόθεσης έναντι μιας άλλης με ανάλογη λειτουργία) είναι σημαντικές για το ύφος. Για παράδειγμα, η ιδιαίτερα συχνή χρήση του α΄ ενικού προσώπου μπορεί να υποδεικνύει ένα πιο προσωπικό ύφος του αφηγητή ή του ποιητικού υποκειμένου ή να είναι χαρακτηριστικό της ιδιολέκτου ενός χαρακτήρα, ενώ η συχνότερη χρήση της πρόθεσης *εις* έναντι της *σε* στο σύνολο ενός έργου, στον λόγο ενός χαρακτήρα ή σε μια συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση μέσα στην ιστορία μπορεί να υποδεικνύει ότι ο/η συγγραφέας αντλεί στοιχεία από την καθαρεύουσα, ότι ο συγκεκριμένος χαρακτήρας χρησιμοποιεί στοιχεία της καθαρεύουσας, διακρινόμενος ίσως έτσι από τους άλλους χαρακτήρες της ιστορίας, ή να σχετίζεται με την επικοινωνιακή περίσταση που αναπαρίσταται στο λογοτεχνικό έργο, αντίστοιχα.

Εκτός από τις λέξεις που εμφανίζονται με υψηλή συχνότητα σε ένα κείμενο, σημαντικές για το ύφος είναι και οι λέξεις που εμφανίζονται μία φορά (άπαξ), οι οποίες συνήθως είναι λεξικά στοιχεία. Οι λέξεις αυτές μπορεί να είναι σπάνιο λεξιλόγιο, νεολογισμοί ή λεξιπλασίες, οι οποίες αποκτούν μεγαλύτερη σημασία όταν συγκροτούν ένα σύνολο ή υποδηλώνουν μια συγκεκριμένη γλωσσική στρατηγική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι νεολογισμοί που εμφανίζονται συνήθως άπαξ στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη (π.χ. *ιδέες-αυτοκίνητα*, *ματοκλαδοσκοπιστής*), οι οποίοι, σύμφωνα με την Κούτρικα (2021: 58 κ.ε.), συμβάλλουν στο μαύρο και γκροτέσκο χιούμορ της ποίησής του.

Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις που προέρχονται από τη μελέτη της συχνότητας του λεξιλογίου σε ένα σώμα κειμένων μπορούν να αποτελέσουν την αφορμή για να διατυπώσουμε υποθέσεις που αφορούν το ύφος. Οι υποθέσεις αυτές γίνονται ισχυρότερες αν, εκτός από τη συχνότητα αυτών των τύπων, μελετήσουμε και τη στατιστική σπουδαιότητά τους, εντοπίσουμε δηλαδή τις λέξεις-κλειδιά στο σώμα κειμένων που μας ενδιαφέρει σε σχέση με ένα σώμα κειμένων αναφοράς (Stubbs 2005: 11, πρβλ. Culpeper 2014α: 16-18). Το λεξιλόγιο που εμφανίζεται ως στατιστικά σημαντικό όταν αναζητήσουμε τις λέξεις-κλειδιά στο σώμα κειμένων μας περιλαμβάνει συνήθως ονόματα προσώπων, περιοχών κ.λπ., θεματικό λεξιλόγιο σχετικό με το περιεχόμενο των κειμένων και λεξιλόγιο που συνδέεται με το ύφος (Mahlberg & McIntyre 2011: 207).

Το σώμα κειμένων αναφοράς με το οποίο θα συγκρίνουμε μπορεί να είναι ένα γενικό σώμα κειμένων, που να περιλαμβάνει ποικιλία κειμενικών ειδών προφορικού και γραπτού λόγου, ένα λογοτεχνικό σώμα κειμένων με ποικιλία λογοτεχνικών ειδών ή που να περιλαμβάνει μόνο το είδος με το οποίο συγκρίνουμε (π.χ. μόνο διηγήματα, μόνο ποίηση), ένα σώμα κειμένων που να περιλαμβάνει έργα ενός άλλου ή μιας άλλης δημιουργού, ένα σώμα κειμένων που να περιλαμβάνει

άλλα έργα του ίδιου ή της ίδιας δημιουργού κ.λπ. (Για ένα παράδειγμα χρήσης περισσότερων από ένα σωμάτων κειμένων αναφοράς στα αγγλικά, βλ. Fischer-Starcke 2009: 496-497). Η επιλογή του σώματος κειμένων αναφοράς είναι σημαντική γιατί συνδέεται με το ερευνητικό μας ερώτημα και θα έχει ως αποτέλεσμα διαφορετικά ευρήματα. Έτσι, αν επιλέξουμε τη σύγκριση με ένα γενικό σώμα κειμένων, το λεξιλόγιο με υψηλότερη σπουδαιότητα αναμένεται να είναι εκείνο που διακρίνει το κειμενικό είδος της λογοτεχνίας από τα άλλα κειμενικά είδη που περιλαμβάνονται στο σώμα κειμένων (π.χ. ακαδημαϊκά, δημοσιογραφικά κείμενα, αυθόρμητη συνομιλία κ.λπ.). Η σύγκριση με ένα λογοτεχνικό σώμα κειμένων της ίδιας περιόδου αναμένουμε να μας δώσει στοιχεία για το ύφος του/της συγγραφέα του σώματος κειμένων που εξετάζουμε, ενώ η σύγκριση με άλλα έργα του ίδιου ή της ίδιας συγγραφέα μπορεί να προσφέρει στοιχεία για το πώς διαφοροποιείται το ύφος στο συγκεκριμένο σώμα κειμένων που έχουμε επιλέξει (Culpeper 2009).

Αφού εντοπίσουμε από τον κατάλογο των λέξεων-κλειδιών τα στοιχεία που μας ενδιαφέρουν, μπορούμε να μελετήσουμε τη χρήση τους στο σώμα κειμένων δημιουργώντας συμφραστικούς πίνακες, αλλά και να αναζητήσουμε ομοιότητες μεταξύ τους, που μπορεί να οδηγήσουν στην ομαδοποίηση των λέξεων-κλειδιών με βάση το σημασιολογικό ή θεματικό πεδίο στο οποίο ανήκουν. (Για ένα παράδειγμα κατηγοριοποίησης στα αγγλικά, βλ. Mahlberg & McIntyre 2011: 208 κ.ε.).

Άλλο ένα μεθοδολογικό εργαλείο της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων που έχει χρησιμοποιηθεί για τη μελέτη του ύφους των λογοτεχνικών κειμένων είναι ο εντοπισμός των πιο συχνών λεξικών συμπλεγμάτων, των ακολουθιών δηλαδή λέξεων που εμφανίζονται με υψηλή συχνότητα στο σώμα κειμένων που μελετάται. Σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα μελετώνται τα λεξικά συμπλέγματα-κλειδιά, εκείνα δηλαδή που είναι στατιστικά σημαντικά στο υπό μελέτη σώμα κειμένων (βλ. λ.χ. Mahlberg 2007β, Starcke 2006). Οι ερευνήτριες και οι ερευνητές εστιάζουν συνήθως σε ακολουθίες τριών ή περισσοτέρων λέξεων και στη συνέχεια ακολουθούν διάφορες στρατηγικές: ομαδοποιούν τα λεξικά συμπλέγματα σε κατηγορίες ανάλογα με τη λειτουργία τους, μελετούν τα σημεία στο κείμενο στα οποία χρησιμοποιούνται τα συμπλέγματα αυτά (π.χ. ερευνούν την πιθανή οργανωτική τους λειτουργία για το κείμενο, την εμφάνισή τους στον λόγο ενός χαρακτήρα της ιστορίας ή σε συγκεκριμένα γεγονότα), αναζητούν το συγκείμενο των λεξικών συμπλεγμάτων με τη χρήση συμφραστικών πινάκων και καταγράφουν τα γλωσσικά στοιχεία με τα οποία συνηθίζουν να συνάπτονται κ.ά.

Όπως συμβαίνει και με τις λέξεις-κλειδιά, η σύγκριση των λεξικών συμπλεγμάτων του σώματος κειμένων ενός/μιας συγγραφέα με τα λεξικά συμπλέγματα ενός γενικού σώματος κειμένων, ενός λογοτεχνικού σώματος κειμένων της ίδιας περιόδου ή ενός σώματος κειμένων άλλων έργων του ίδιου/της ίδιας συγγραφέα μπορεί να προσφέρει στοιχεία για τις ιδιαιτερότητες του ύφους στη λογοτεχνία ευρύτερα, στον/στη συγγραφέα και στο συγκεκριμένο κείμενο αντίστοιχα. Σε μια έρευνα για τα λεξικά συμπλέγματα στα ελληνικά και στα αγγλικά, η οποία δεν είχε ως στόχο την υφολογική ανάλυση, αλλά τη σύγκριση μεταξύ γλωσσών και κειμενικών ειδών, ο Φέρλας (2011: 90) εντοπίζει την ύπαρξη ορισμένων λεξικών συμπλεγμάτων αποκλειστικά στη λογοτεχνία, τα οποία ονομάζει 'προσωπικά'. Τα λεξικά αυτά συμπλέγματα είναι συνήθως τριών λέξεων και περιλαμβάνουν ουσιαστικά που δηλώνουν μέρη του σώματος και κτητική αντωνυμία

τρίτου προσώπου ενικού αριθμού (π.χ. *τα μάτια της*, *το βλέμμα του*, *κούνησε το κεφάλι της*).[1]

Όλα τα παραπάνω εργαλεία (κατάλογοι συχνότητας, λέξεις-κλειδιά, λεξικά συμπλέγματα, λεξικά συμπλέγματα-κλειδιά) συνδυάζονται συχνά με τη μελέτη των λέξεων ή των ακολουθιών λέξεων που επιλέγονται στο συγκείμενό τους. Η χρήση δηλαδή των συμφραστικών πινάκων είναι ιδιαίτερα συχνή σε κάθε είδους ανάλυση. Ορισμένες όμως έρευνες επικεντρώνονται εξαρχής στη μελέτη των συνάψεων των λέξεων και σε άλλα σχετικά φαινόμενα που έχουν ανακαλυφθεί από τους ερευνητές και τις ερευνήτριες της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων, όπως τα φαινόμενα της σημασιολογικής προτίμησης και της σημασιολογικής προσωδίας. Είναι σημαντικό μάλιστα ότι ο όρος *σημασιολογική προσωδία* αναφέρεται πρώτη φορά στο πλαίσιο της ανάλυσης ενός λογοτεχνικού κειμένου με μεθόδους της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων. Πιο συγκεκριμένα, ο Louw (1993), βασισμένος σε μια προηγούμενη ανάλυση του Sinclair για το επίρρημα utterly, μελετά τη λέξη days σε ένα γενικό σώμα κειμένων 18 εκατομμυρίων λέξεων και καταλήγει ότι η λέξη αφορά κυρίως το παρελθόν και όχι το παρόν, καθώς στο συγκείμενό της υπάρχουν συστηματικά λέξεις όπως gone, over και past, και με αυτή την έννοια συνδέεται με τον θάνατο. Η παρατήρηση αυτή υποστηρίζει ότι μπορεί να ερμηνεύσει το συναίσθημα μελαγχολίας που αναδύεται από το στίχο *Days are where we live* στο ποίημα του Philip Larkin με τίτλο "Days", παρότι ο στίχος φαίνεται αρχικά να συνδέεται με κάτι θετικό και ευχάριστο. Η μελέτη των συνάψεων μπορεί να γίνει συγκριτικά με ένα σώμα κειμένων αναφοράς, όπως στο Louw (1993) παραπάνω, αλλά μπορεί και να περιοριστεί στο σώμα κειμένων που μελετάται. Για παράδειγμα, ο Stubbs (2005) μελετά τους συμφραστικούς πίνακες της λέξης grass στο μυθιστόρημα του Joseph Conrad *Heart of Darkness* και βρίσκει ότι συνάπτεται συστηματικά με λεξιλόγιο που έχει αρνητική σημασία και συνδέεται με τον θάνατο και την παρακμή, μια σύνδεση που δεν είναι αναμενόμενη όταν σκεφτόμαστε τη σημασία της λέξης σε άλλο περικείμενο. Μια πιο ολοκληρωμένη μελέτη των συνάψεων σε ένα σώμα κειμένων με έργα του Charles Dickens γίνεται στο Hori (2004: 26-27), όπου οι συνάψεις διακρίνονται σε συνήθεις και ασυνήθεις ύστερα από σύγκριση όχι μόνο με ένα σώμα κειμένων αναφοράς, αλλά και με τη συνδρομή πληροφορητών και πληροφορητριών με μητρική γλώσσα την αγγλική. Επιπλέον, ο Hori (2004: 26) τονίζει ότι είναι σημαντικό να μην μελετώνται μόνο οι πιο συχνές συνάψεις, αλλά και οι συνάψεις που εμφανίζονται μόνο μία φορά ή/και είναι αποτέλεσμα της δημιουργικότητας του/της συγγραφέα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν και οι έρευνες που έχουν ασχοληθεί με τον λόγο των χαρακτήρων και τον τρόπο με τον οποίο διαφοροποιείται το ύφος κάθε χαρακτήρα σε ένα λογοτεχνικό έργο στο πλαίσιο της χαρακτηροποίησης (characterization, βλ. λ.χ. Culpeper 2014α). Στην προσέγγιση αυτή συχνά γίνονται κατηγοριοποιήσεις των χαρακτήρων με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τους, λ.χ. σε γυναίκες και άνδρες, ή συγκρίσεις των διαφορετικών ηλικιακών φάσεων του ίδιου χαρακτήρα (Balossi 2014). Ο Culpeper (2014α) μελέτησε τον λόγο έξι χαρακτήρων του έργου *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* του Σαίξπηρ, αφού απομόνωσε τα λεγόμενά τους και εντόπισε τις λέξεις-κλειδιά στον λόγο τους μετά από σύγκριση καθενός με τους υπόλοιπους χαρακτήρες. Επιπλέον, χαρακτήρισε το ίδιο σώμα κειμένων ως προς τα μέρη του λόγου, αλλά και ως προς σημασιολογικές κατηγορίες

[1] Ανάλογη είναι και η διάκριση της Mahlberg (2007β) σε λεξικά συμπλέγματα μερών του σώματος (body part clusters), τα οποία εντοπίζει σε σώμα κειμένων 4,5 εκατομμυρίων λέξεων με έργα του Charles Dickens.

(διακρίνοντας το λεξιλόγιο του σώματος κειμένων σε σημασιολογικά πεδία) και υπολόγισε ποια μέρη του λόγου και ποια σημασιολογικά πεδία εμφανίζονται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό σε κάθε χαρακτήρα (Culpeper 2014β). Ανάλογη είναι η ερευνητική διαδικασία και στο Balossi (2014), ενώ τα Mahlberg & Smith (2012) και Mahlberg κ.ά. (2019) εστιάζουν στον ευθύ λόγο των διαφορετικών χαρακτήρων. Στο τελευταίο μάλιστα άρθρο γίνεται μια ενδιαφέρουσα σύγκριση μεταξύ του λόγου των χαρακτήρων και του προφορικού λόγου σε ένα σώμα κειμένων αναφοράς. Για τα ελληνικά, με ανάλογα εργαλεία, και πιο συγκεκριμένα με λέξεις-κλειδιά και λεξικά συμπλέγματα, έχουν μελετηθεί από την Κουτσουλέλου-Μίχου (λ.χ. 2020, 2021) θεατρικοί χαρακτήρες έργων του Ιάκωβου Καμπανέλλη, της Λούλας Αναγνωστάκη και του Μάριου Ποντίκα.

4. Εντοπισμός των βασικών θεμάτων των λογοτεχνικών έργων

Η ανάλυση των λογοτεχνικών έργων με τη μεθοδολογία των σωμάτων κειμένων μπορεί να προσφέρει μια πρώτη ματιά στα βασικά θέματα με τα οποία καταπιάνεται στο έργο του κάθε λογοτέχνης. Ένας κατάλογος συχνότητας των λογοτεχνικών σωμάτων κειμένων που έχουμε δημιουργήσει μπορεί να μας δώσει τέτοιου είδους πληροφορίες. Στις Εικόνες 1 και 2 που ακολουθούν παρουσιάζονται σε μορφή συννεφόλεξου οι συχνότερες λέξεις σε ένα σώμα κειμένων με ποιήματα της Μαρίας Πολυδούρη (20.948 λέξεων) και σε ένα σώμα κειμένων με ποιήματα του Κώστα Καρυωτάκη (20.665 λέξεων). Τα δύο σώματα κειμένων είναι παρόμοιου μεγέθους και αφορούν δύο πρόσωπα που έχουν δράσει την ίδια περίοδο, εκείνη του Μεσοπολέμου, και ανήκουν στην ίδια ποιητική γενιά. Τα συννεφόλεξα έχουν δημιουργηθεί με το εργαλείο Voyant Tools (βλ. Rockwell & Sinclair 2016, πρβλ. Δημητρούλια 2022), το οποίο είναι δωρεάν διαθέσιμο στο διαδίκτυο και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ευρύτατα. Όσο μεγαλύτερη σε μέγεθος εμφανίζεται να είναι μια λέξη τόσο πιο συχνή είναι στο μελετώμενο σώμα κειμένων.[2] Τα συννεφόλεξα αυτά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν είτε χωριστά είτε συγκριτικά.

[2] Το Voyant Tools εμφανίζει τη συχνότητα εμφάνισης κάθε λέξης όταν περάσει κανείς τον δρομέα από πάνω της, κάτι που δεν παρουσιάζεται εδώ.

μου
σου
σας
μας
σαν
μια
ένα
καρδιά
μάτια
πώς
τώρα
τόσο
ψυχή
αγάπη
σκέψη
γλυκά
ζωή
τραγούδια
λουλούδια
γλυκιά
μυστικό
ωραία
φωνή
ελπίδα
βλέμμα
σκοτάδι
δρόμο
κάπου
κάτω
πάντα
πόνο
μέρα
αυγή
θάνατο
μονάχα
στόμα
λόγια
σκιά
είδα
πόνε
μέσα
μόνο
εκεί
χρόνια
χείλη
βράδυ
πέρα
όνειρο
χάμου
φορά
χώμα
καθώς
καθόλου
κάθε
πιο
ακόμα
μπροστά
πληγή
στιγμή
μυστικά
κάτι
έχω
έχει
δέντρα
πρός
μόλις
τώρα
τόσο
πάντα
πώς
μαζί
ω
ωραία
μέρα
αυγή
μυστικό
λουλούδι
γλυκιά
θάνατο
μόνο
εκεί
ψυχή
χρόνια
χείλη
βράδυ
πέρα
όνειρο
χάμου
φορά
χώμα
καθώς
καθόλου
κάθε
πιο
ακόμα
μπροστά
πόνος
πληγή
στιγμή
μυστικά
τραγούδια
λουλούδια
κάπου
κάτω
δρόμο
σκοτάδι
βλέμμα
πόνε
πάντα

ποιητικά υποκείμενα θα πρέπει να εστιάσουμε κυρίως στα συχνότερα ουσιαστικά, ομαδοποιώντας τα με βάση το σημασιολογικό πεδίο στο οποίο ανήκουν, αλλά και με βάση την αρνητική ή τη θετική τους σημασία.

Για τη διευκόλυνση αυτής της διαδικασίας θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και η δυνατότητα του Sketch Engine για δημιουργία καταλόγων συχνότητας με βάση το μέρος του λόγου. Στη συνέχεια, στους Πίνακες 1 και 2 παρουσιάζονται τα 50 συχνότερα ουσιαστικά (σε μορφή λήμματος) στα σώματα κειμένων Καρυωτάκη και Πολυδούρη, αντίστοιχα, όπως τα υπολογίζει το εργαλείο Wordlist του Sketch Engine. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι αρκετά ουσιαστικά επαναλαμβάνονται και στα δύο σώματα κειμένων, όπως *καρδιά*, *αγάπη*, *ζωή*, *θάνατος*, *πόνος*, *νύκτα*, *ρόδο*, *άνθος*, συγκροτώντας ένα κοινό θεματικό υπόβαθρο και αναδεικνύοντας ομοιότητες στην ποιητική έκφραση και την οπτική των δύο δημιουργών.

Α/Α	**Τύπος**	**Συχνότητα εμφάνισης**
1	καρδιά	94
2	ζωή	83
3	μάτι	71
4	αγάπη	62
5	χαρά	55
6	χέρι	49
7	ψυχή	45
8	φως	44
9	ματιά	39
10	όνειρο	38
11	τραγούδι	34
12	λουλούδι	32
13	σκέψη	31
14	νύκτα	31
15	στιγμή	27
16	δρόμος	27
17	μοίρα	26
18	φωνή	24
19	χείλος	24
20	μέρα	24
21	σκιά	23
22	καημός	22
23	ώρα	19
24	πόνος	19
25	θλίψη	19
26	μύρο	18
27	ελπίδα	18
28	ήλιος	18
29	πληγή	17
30	ομορφιά	16
31	καιρός	16
32	άνθος	16
33	δέντρο	16

34	χάδι	15
35	φιλί	15
36	γαλήνη	15
37	πνοή	15
38	θάνατος	14
39	κύμα	14
40	αυγή	14
41	όψη	13
42	κόσμος	13
43	λόγος	13
44	ρόδο	13
45	σκοτάδι	13
46	μέσο	12
47	πόθος	12
48	κήπος	12
49	φτερό	12
50	αστέρι	12

Πίνακας 1: Τα 50 συχνότερα ουσιαστικά στο σώμα κειμένων Πολυδούρη.

Είναι σημαντικό βέβαια ότι με βάση τους πίνακες συχνότητας η έμφαση που δίνεται στα θέματα αυτά είναι διαφορετική στα δύο σώματα κειμένων. Στο σώμα κειμένων της Πολυδούρη, το συχνότερο ουσιαστικό είναι η *καρδιά*, το οποίο θα μπορούσε να ενταχθεί σε ένα κοινό σημασιολογικό πεδίο με τα *αγάπη* και *πόθος*, και ακολουθεί η *ζωή*, η οποία μαζί με τον *θάνατο* (βλ. και *πνοή*) ορίζει ένα δεύτερο θεματικό πεδίο στο έργο της Πολυδούρη. Εκτός από την αγάπη, συχνό είναι και το λεξιλόγιο που συνδέεται με τα συναισθήματα της χαράς και της λύπης (*χαρά*, *καημός*, *πόνος*, *θλίψη, πληγή*), ενώ άλλο ένα θεματικό πεδίο που μπορεί να εντοπιστεί είναι εκείνο του φωτός και του σκοταδιού (*φως*, *σκοτάδι*, *ήλιος*) ή αλλιώς της *μέρας* και της *νύκτας*. Όπως φαίνεται από τα στοιχεία αυτά, τα βασικά θέματα στο έργο της Πολυδούρη συχνά ορίζονται με βάση αντιθετικά ζεύγη, όπως η χαρά και η λύπη, η ζωή και ο θάνατος, το φως και το σκοτάδι. Μια πρώτη ανάγνωση των ευρημάτων μπορεί να οδηγήσει στη σκέψη ότι ο θετικός πόλος των αντιθετικών ζευγών υπερτερεί από άποψη συχνότητας στις περισσότερες περιπτώσεις. Μια τέτοια όμως τοποθέτηση χρειάζεται περισσότερη ανάλυση του λεξιλογίου μέσα στο συγκείμενό του για να μπορέσει να υποστηριχθεί.

Α/Α	**Τύπος**	**Συχνότητα εμφάνισης**
1	ζωή	50
2	μάτι	47
3	άνθρωπος	42
4	χρόνος	37
5	ουρανός	36
6	δρόμος	35
7	ώρα	34
8	καρδιά	32
9	χέρι	32
10	θάνατος	31

11	ήλιος	30
12	ψυχή	29
13	χαρά	27
14	φως	26
15	χείλος	24
16	πόνος	23
17	κόσμος	22
18	αγάπη	22
19	κήπος	22
20	νύκτα	21
21	σπίτι	21
22	τραγούδι	21
23	βιβλίο	20
24	όνειρο	20
25	μέρα	18
26	καιρός	18
27	ποιητής	17
28	φίλος	17
29	άνεμος	17
30	θεός	17
31	δάκρυ	16
32	βράδυ	16
33	λόγος	16
34	δέντρο	16
35	μαλλί	15
36	ρόδο	15
37	φορά	15
38	χαμόγελο	14
39	κρεβάτι	14
40	πρόσωπο	14
41	τόπος	14
42	γη	14
43	κύριος	13
44	άνθος	13
45	έρωτας	13
46	αστέρι	13
47	παιδί	13
48	φύλλο	13
49	σκέψη	12
50	τριαντάφυλλο	12

Πίνακας 2: Τα 50 συχνότερα ουσιαστικά στο σώμα κειμένων Καρυωτάκη.

Στο σώμα κειμένων Καρυωτάκη, εμφανίζονται ανάλογα θέματα, και μάλιστα συχνά σε αντιθετικά ζεύγη, όπως συμβαίνει και στο έργο της Πολυδούρη. Για παράδειγμα, το συχνότερο ουσιαστικό είναι η *ζωή* και αρκετά συχνός είναι και ο *θάνατος*. Επίσης, αρκετές λέξεις συγκροτούν το θεματικό πεδίο του φωτός και του σκοταδιού (*ήλιος*, *φως*, *νύκτα*, *μέρα*, *βράδυ, αστέρι*). Παράλληλα, τα θέματα

της αγάπης (*αγάπη*, *έρωτας*), όπως και των συναισθημάτων της χαράς και της λύπης (*χαρά*, *πόνος*, βλ. και *δάκρυ*, *χαμόγελο*) είναι συχνά και στον Καρυωτάκη. Εκτός όμως από αυτές τις ομοιότητες, παρατηρούνται διαφορές με το σώμα κειμένων της Πολυδούρη, καθώς ο Καρυωτάκης φαίνεται να εστιάζει και στην ιδιότητα του *ποιητή*, αλλά και να χρησιμοποιεί συχνότερα αφηρημένα ουσιαστικά που συνδέονται με τον χρόνο και τον τόπο, όπως *χρόνος*, *καιρός*, *κόσμος*, *τόπος*, *γη*.[3]

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι οι δύο δημιουργοί εμφανίζουν παρόμοια θέματα στο έργο τους, με έμφαση από την Πολυδούρη στο θέμα της αγάπης και από τον Καρυωτάκη στο θέμα της ζωής και του θανάτου, τα οποία, όπως είδαμε, συχνά οργανώνονται σε αντιθετικά ζεύγη.[4] Η ανάλυση θα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία συμφραστικών πινάκων για το βασικό λεξιλόγιο αυτών των θεμάτων, ώστε να φανεί πώς χρησιμοποιείται στο συγκείμενό του. Ειδικά για τον Καρυωτάκη, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι η λέξη *ζωή* είναι συχνότερη από τη λέξη *θάνατος* και γι' αυτό το λόγο αξίζει να μελετηθεί περαιτέρω. Όπως φαίνεται στα παραδείγματα 1 έως 4 που ακολουθούν, η λέξη *ζωή* συχνά χρησιμοποιείται με ρήματα που δείχνουν ή υπονοούν την ολοκλήρωση της ζωής (π.χ. 1: *σβηούν*, 2: *διάβηκε*) και με ρήματα παρελθοντικού χρόνου, με τα οποία ο ποιητής υιοθετεί την οπτική του τέλους της ζωής (π.χ. 3: *δόθηκαν*, 4: *'ζησα*).

1. θαμπά σαν άστρα κάποιας ώρας αυγινής, από τη σκέψη μιας περαστικής που, για να τρέχει τόσο χαρωπά, δεν είδε τις **ζωές** που σβηούν σιγά σαν την ψυχή καντήλας αυγινής. </s><s> Που διάβηκαν αμφίβολα, θαμπά...
2. πιο φριχτό, Ερίκε Χάινε, ούτ' έτσι ωραίο σαν το δικό σου, στα χέρια μου το μέτωπο σου γείρε και πραύνε. </s><s> Εμένα διάβηκε η **ζωή** όλη ένα δάκρυ, απ' το πρωί έως την εσπέρα. </s><s> Κι άλλο πια τώρα δε μου
3. ΖΩΕΣ Κι έτσι πάνε και σβήνουνε όπως πάνε. </s><s> Λέω τις **ζωές** που δόθηκαν στο φως αγάπης γαλήνης, κι ενώ κυλούν σαν ποταμάκια, εντός τους το σφαλούν αιώνια κι αξεχώριστα, καθώς μες
4. έρχεται μεγάλη, και ογραίνοντας την άμμο το πρωί, μου λέει για κάποιο γνώριμο ακρογιάλι, μου λέει για κάποια που 'ζησα **ζωή**!

Επιπλέον, η *ζωή* στον Καρυωτάκη συχνά συνεμφανίζεται με λεξιλόγιο που έχει αρνητική σημασία ή σημασία σχετική με τον θάνατο (π.χ. 5: *φέρετρο*, 6: *σκοτεινή*, *ανέφικτη*, 7: *τραγωδία*, 8: *θάνατο*, *χολή*, 9: *αξημέρωτη νύχτα*), όπως φαίνεται στα παραδείγματα 5 έως 9.

5. και πράο, τα δείλια, τις αυγές θα χαιρετάω. </s><s> Δέντρο θα στέκομαι, όμοια να κοιτάζω τη θύελλαν ή τον ουρανό γαλάζιο. </s><s> Είναι **ζωή**, θα λέω, το φέρετρο όπου λύπη, χαρά τελειώνουνε του ανθρώπου.
6. <s> Με χρήμα παίρνεται η καρδιά κι αποτιμάται ο φίλος. </s><s> Αν άλλοτε αντιφέγγιζε στο νου, στα μάτια, σ' ότι, είναι η **ζωή** πια σκοτεινή κι ανέφικτη σα θρύλος, είναι πικρία στο χείλος. </s><s> Νύχτα βαθιά.

[3] Θα άξιζε να μελετηθεί περαιτέρω κατά πόσον οι παρατηρήσεις αυτές, που συνδέονται με τη ρητή έκφραση της αυτοσυνειδησίας του δημιουργού και την αφηρημένη και συγκεκριμένη σκέψη, εμφανίζονται και στο έργο άλλων δημιουργών, καθώς και ο βαθμός στον οποίο σχετίζονται με το φύλο.

[4] Η αντιθετική δόμηση είναι πιθανόν να αποτελεί ευρύτερη πρακτική σε ποιητικά έργα. Γι' αυτό το λόγο θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθεί το έργο των συγκεκριμένων δημιουργών σε σχέση με σώματα κειμένων αναφοράς ποιητικού λόγου.

7. τα παλιά, φυλαγμένα γράμματά τους, διαβάζουν ήσυχα, κι έπειτα σέρνουν για τελευταία φορά τα βήματά τους. </s><s> Ήταν η **ζωή** τους, λένε, τραγωδία. </s><s> Θεέ μου, το φρικτό γέλιο των ανθρώπων, τα δάκρυα,
8. η φωνή μας φτάνει αχός. </s><s> Η ζωή διαβαίνει, πέρα στον ορίζοντα σειρήνα, μα θάνατο, καθημερνό θάνατο, με χολή μόνο, για μας η **ζωή** θα φέρει, όσο αν γελά η αχτίνα του ήλιου και οι αύρες πνέουνε. </s>
9. ΝΥΧΤΑ Είναι αξημέρωτη νύχτα η **ζωή**. </s><s> Στις μεσονύχτιες στράτες περπατάνε αποσταμένοι οι έρωτες κι οι γρίλιες των παράθυρων εστάξανε τον πόνο που κρατάνε

Με βάση τα ευρήματα από τη χρήση της λέξης φαίνεται ότι το δίπολο *ζωή-θάνατος* που παρατηρήσαμε ότι είναι από τα σημαντικότερα από άποψη συχνότητας στον Καρυωτάκη ουδετεροποιείται κινούμενο προς τον πόλο του θανάτου, καθώς η αναφορά στη ζωή γίνεται συνήθως σε αρνητικό συγκείμενο και με συνάψεις που συνδέονται με τον θάνατο. Η θετική σημασία της ζωής αντιστρέφεται και τονίζει με μεγαλύτερη ένταση το θέμα του θανάτου.

Όπως φάνηκε από τα παραπάνω, η μελέτη των συχνότερων λέξεων, και ειδικότερα των συχνότερων ουσιαστικών, μπορεί να αποκαλύψει στοιχεία για τη βασική θεματική σε ένα σώμα κειμένων. Η περαιτέρω μελέτη του θεματικού λεξιλογίου με τη χρήση συμφραστικών πινάκων και τον εντοπισμό των συνάψεών του ρίχνει ακόμα περισσότερο φως στον τρόπο με τον οποίο πραγματεύεται ο/η λογοτέχνης τα θέματα αυτά, όπως λ.χ. για τον Κώστα Καρυωτάκη για τον οποίο το έργο του θεωρείται ότι περιστρέφεται γύρω από το θέμα του θανάτου.

5. Διαχρονική αλλαγή στην πορεία του έργου ενός λογοτέχνη

Η σταθερότητα ή η μετακίνηση σε διαφορετικά θέματα, η μεγαλύτερη ή μικρότερη έμφαση σε συγκεκριμένες παραμέτρους μπορεί να βοηθήσει να συνδέσουμε καλύτερα το λογοτεχνικό έργο με το περικείμενό του (ιστορικό, λογοτεχνικό, βιογραφικό κ.λπ.) και να εντοπίσουμε τα στοιχεία που συνθέτουν το λογοτεχνικό έργο σε μία ολότητα. Παράλληλα, ο εντοπισμός των γλωσσικών αλλαγών στην πορεία του χρόνου στο έργο ενός λογοτέχνη μπορεί να βοηθήσει να συναγάγουμε στοιχεία για τη γλωσσική αλλαγή ευρύτερα, για την αλλαγή των συμβάσεων στα λογοτεχνικά κείμενα ή/και για την ανταπόκριση του/της λογοτέχνη σε αυτές τις αλλαγές.[5]

Στην ενότητα αυτή θα επεξεργαστούμε ενδεικτικά δύο σώματα κειμένων που έχουν δημιουργηθεί με σκοπό τη διαχρονική ανάλυση. Το πρώτο περιλαμβάνει ποιητικές συλλογές του Τάσου Λειβαδίτη από τρεις δεκαετίες (1950, 1970 και 1980) και έχει μέγεθος 106 χιλιάδων περίπου λέξεων. Το δεύτερο περιλαμβάνει τέσσερα έργα του Αντώνη Σαμαράκη που έχουν δημοσιευτεί σε τέσσερις διαφορετικές δεκαετίες (1950, 1960, 1970 και 1990) και αποτελείται από 110 χιλιάδες περίπου λέξεις. Για την ανάλυση θα χρησιμοποιήσουμε την εφαρμογή Voyant Tools. Για να είναι δυνατή η διαχρονική ανάλυση, θα πρέπει το σώμα κειμένων να είναι οργανωμένο σε υποσώματα κειμένων ανά δεκαετία.

Και σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να ξεκινήσουμε με ένα συννεφόλεξο με τις συχνότερες λέξεις στο σύνολο του σώματος κειμένων, το οποίο αναφέραμε

[5] Η διαχρονική μελέτη του λεξιλογίου λογοτεχνικών έργων με τη χρήση ποσοτικών και στατιστικών μεθόδων εμφανίζεται και σε πρώιμες γαλλικές μελέτες του Brunet (για μια συλλογή άρθρων του, βλ. Brunet 2011).

σε προηγούμενη ενότητα. Στην Εικόνα 3 παρουσιάζονται οι συχνότερες λέξεις στο σώμα κειμένων Λειβαδίτη.

Εικόνα 3: Συννεφόλεξο με τις συχνότερες λέξεις στο σώμα κειμένων Λειβαδίτη (Voyant Tools).

Όπως φαίνεται από την Εικόνα 3, ιδιαίτερα συχνό είναι το πρώτο ενικό πρόσωπο της προσωπικής ή/και της κτητικής αντωνυμίας (*μου*, *εγώ*), αλλά και το πρώτο πληθυντικό της προσωπικής ή της κτητικής αντωνυμίας (*μας*, σπανιότερα και το *εμείς* της προσωπικής αντωνυμίας). Συχνά είναι επίσης και γραμματικά στοιχεία όπως τα *τότε* και *τώρα*. Από τα λεξικά στοιχεία μπορούμε να εστιάσουμε στα *νύχτα* και *βράδυ* (βλ. και *βράδια*), αλλά και σε λεξιλόγιο που συνδέεται με τον χώρο όπως *σπίτι*, *δρόμο*, *πόρτα* και *πόλη*.

Καθώς η διαδικασία του εντοπισμού των στοιχείων που μπορεί να έχουν διαχρονικό ενδιαφέρον μπορεί να είναι χρονοβόρα, είναι κατάλληλο να χρησιμοποιηθεί για τη διαχρονική ανάλυση το εργαλείο του Voyant Tools που δείχνει τις τάσεις ανά δεκαετία, κάτι που είναι εφικτό καθώς, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, το σώμα κειμένων είναι οργανωμένο σε υποσώματα κειμένων ανά δεκαετία. Οι τάσεις για τους τύπους *μου*, *εγώ* και *μας*, *εμείς* παρουσιάζονται στην Εικόνα 4, όπου η πρώτη στήλη αφορά το υποσώμα κειμένων της δεκαετίας του 1950, η δεύτερη στήλη της δεκαετίας του 1970 και η τρίτη του 1980.

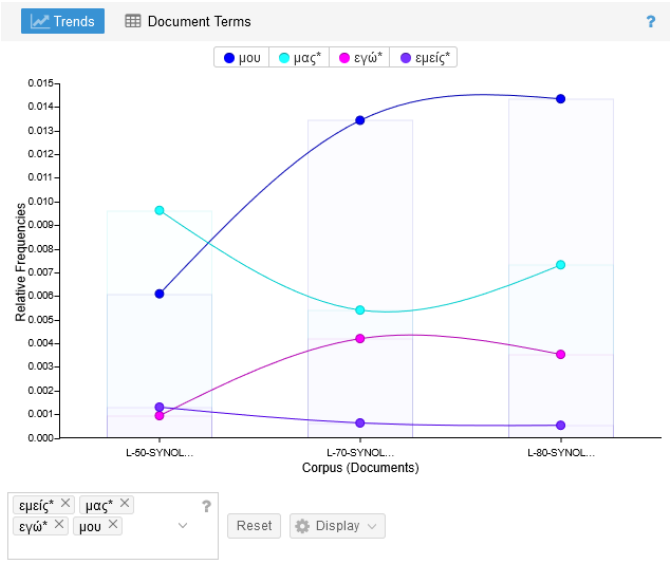

Εικόνα 4: Τάσεις ανά δεκαετία αντωνυμιών του πρώτου ενικού και πληθυντικού προσώπου στο σώμα κειμένων Λειβαδίτη.

Όπως μπορεί να παρατηρηθεί, οι τύποι της αντωνυμίας του πρώτου ενικού προσώπου (με χαρακτηριστική περίπτωση το *μου*) χρησιμοποιούνται όλο και πιο συχνά από δεκαετία σε δεκαετία, με ιδιαίτερη αύξηση από το ποιητικό έργο της δεκαετίας του 1950 στο ποιητικό έργο της δεκαετίας του 1970. Αντίστροφα, οι τύποι της αντωνυμίας του πρώτου πληθυντικού προσώπου εμφανίζουν πτωτική τάση, ιδιαίτερα και πάλι από τη δεκαετία του 1950 στη δεκαετία του 1970. Η παρατήρηση αυτή μπορεί να αποτελεί ένδειξη για τα θέματα στο έργο του Λειβαδίτη τις δεκαετίες αυτές και να υποδεικνύει μια μετακίνηση από την πραγμάτευση θεμάτων που αφορούν το «εμείς» και τη συλλογική δράση σε θέματα περισσότερο προσωπικά.

Η αναζήτηση των επιρρημάτων *τότε* και *τώρα* (βλ. Εικόνα 5) φανερώνει μια σχεδόν σταθερή χρήση του *τώρα* και παράλληλα μεγάλη αύξηση της χρήσης του *τότε*. Και πάλι η μεγάλη διαφορά εμφανίζεται ανάμεσα στο έργο της δεκαετίας του 1950 και του 1970.

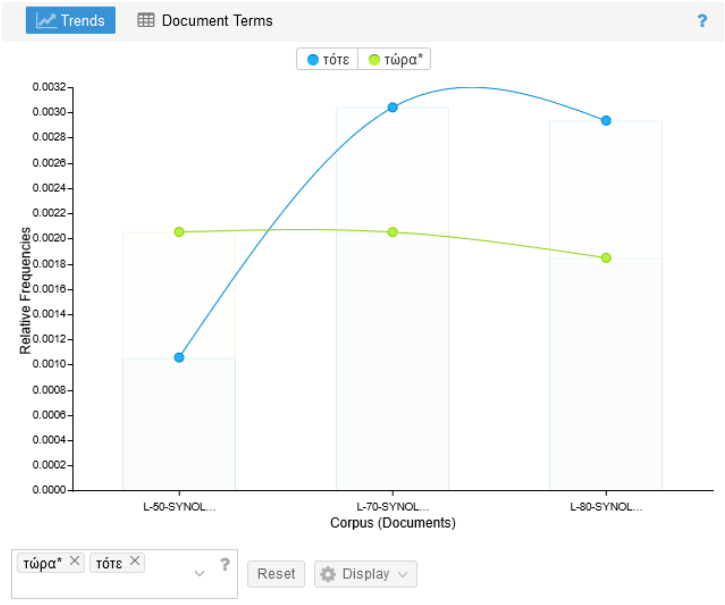

Εικόνα 5: Τάσεις ανά δεκαετία των επιρρημάτων τότε και τώρα στο σώμα κειμένων Λειβαδίτη.

Μια υπόθεση που μπορεί να διατυπωθεί στη βάση της πρωτοτυπικής χρήσης του *τότε* είναι ότι στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 είναι συχνότερες στο έργο του Λειβαδίτη οι αφηγήσεις παρελθοντικών γεγονότων και επομένως οι αναφορές στο παρελθόν. Αν αναζητήσουμε το ρήμα *θυμάμαι*, το οποίο εμφανίζεται στο συννεφόλεξο της Εικόνας 3, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η χρήση του αυξάνεται, σχεδόν υπερδιπλασιάζεται, από δεκαετία σε δεκαετία (βλ. Εικόνα 6). Το εύρημα αυτό ενισχύει την υπόθεση για την αυξημένη χρήση αναφορών σε παρελθοντικά γεγονότα και τη λειτουργία της μνήμης στα όψιμα έργα του Λειβαδίτη.

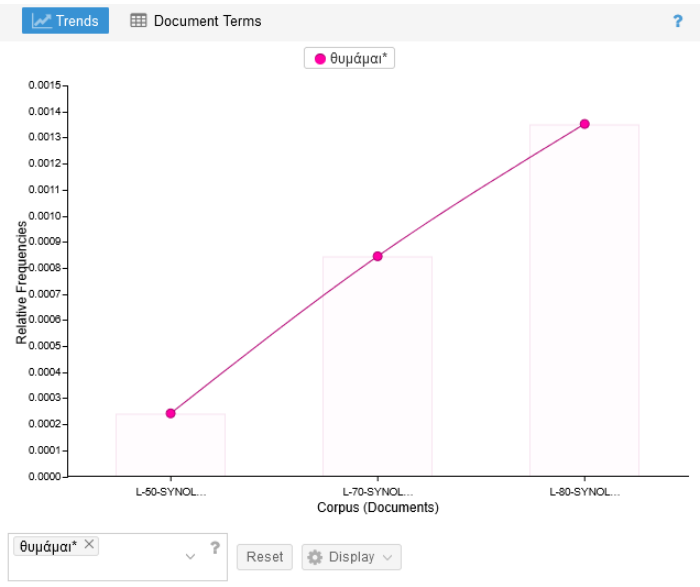

Εικόνα 6: Τάση ανά δεκαετία του ρήματος θυμάμαι στο σώμα κειμένων Λειβαδίτη.

Η υπόθεση αυτή μπορεί να μελετηθεί περαιτέρω με τη δημιουργία συμφραστικών πινάκων για τους τύπους *τότε* και *θυμάμαι* στην εφαρμογή Voyant Tools (βλ. Εικόνες 7 και 8).

Contexts | Bubblelines | Correlations

Document	Left	Term	Right
1) L-50-...	γυναίκα; Όχι, λέει ο άλλος.	τότε	ο Ηλίας, ξύπνιος, ήξερε τι
3) L-80-...	γύφτοι με τις αρκούδες, άνοιγα	τότε	το παράθυρο κι έδινα οδηγίες
2) L-70-...	είχε τελειώσει η γιορτή. Άνοιγα	τότε	την πόρτα και κοίταζα ήρεμος
2) L-70-...	πήγαινα να το πω, άνοιξα	τότε	τη θήκη του βιολιού - και
3) L-80-...	μού τραγουδούσαν στον ουρανό, άρχιζα	τότε	να τραγουδάω κι εγώ για
1) L-50-...	τ' αυτόματα, οι κραυγές άρχιζε	τότε	ο φόβος απ' τα φυλάκια
3) L-80-...	έμεινε κι εκείνη σύμφωνη, άρχισα	τότε	να ψάχνω (πάντα το έχανα
2) L-70-...	απ' τη βροχή», κι άρχισε	τότε	να νυχτώνει, μια πένθιμη νύχτα
3) L-80-...	λέω. Η μητέρα μου άρχισε	τότε	να μιλάει για κάποια ομορφιά

τότε* 251 context expand Scale

Εικόνα 7: Απόσπασμα συμφραστικού πίνακα του επιρρήματος τότε στο σώμα κειμένων Λειβαδίτη.

Contexts | Bubblelines | Correlations

Document	Left	Term	Right
2) L-70-...	μάλιστα, τόσα πολλά τ' άστρα,	θυμάμαι	, που δεν ήξερα πού να
2) L-70-...	να γράφω αλλεπάλληλα γράμματα (αν	θυμάμαι	καλά), εκλιπαρώντας για μια συνάντηση
3) L-80-...	ένα ολόκληρο πεπρωμένο. Τώρα αν	θυμάμαι	κάτι είναι κάποια όνειρα που
3) L-80-...	θα μιλήσουμε ποτέ. Τώρα αν	θυμάμαι	κάτι απ' τη ζωή μου
3) L-80-...	λειψε ποτέ μια μικρή ανταπόκριση -	θυμάμαι	κάποτε που κουρασμένος κάθισα πάνω
3) L-80-...	εθελοτυφλώ - ίσως γιαυτό γίνομαι αντιπαθητικός.	θυμάμαι	μια μέρα στο λεωφορείο, απέναντί
2) L-70-...	πουλιά τούς ακολουθούν. [49] Απόρρητα	θυμάμαι	το χέρι της μητέρας που
3) L-80-...	είσαι εξουθενωμένος από τόσους αποχωρισμούς	θυμάμαι	, αλήθεια, παιδιά, τότε που τα
3) L-80-...	να σκέφτομαι, τι ακριβώς δε	θυμάμαι	, τις ωραιότερες σκέψεις μου ποτέ

θυμάμαι* 84 context expand Scale

Εικόνα 8: Απόσπασμα συμφραστικού πίνακα του ρήματος θυμάμαι στο σώμα κειμένων Λειβαδίτη.

Μελετώντας το σύνολο των συμφραστικών πινάκων μπορεί να υποστηριχθεί ότι πράγματι αυτά τα στοιχεία χρησιμοποιούνται γενικά στο πλαίσιο αφηγήσεων παρελθοντικών ιστοριών. Ενδιαφέρουσα φαίνεται να είναι η χρήση του *θυμάμαι*, το οποίο τη δεκαετία του 1950 χρησιμοποιείται συχνά με το *θα* στο πλαίσιο δεσμευτικών γλωσσικών πράξεων που αναφέρονται στο μέλλον, ενώ στις δεκαετίες του 1970 και 1980, εκτός από την καταφατική του χρήση, χρησιμοποιείται συχνά με το αρνητικό *δε* και τα *αν*, *όσο*, *το μόνο που*, στοιχεία που αντιστρέφουν ή μετριάζουν τη σημασία του *θυμάμαι*.

Αν στραφούμε στις λέξεις με λεξικό περιεχόμενο μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι συχνά εμφανίζεται λεξιλόγιο που δηλώνει τον χώρο, όπως *σπίτι*, *πόρτα*, *πόλη* και *δρόμος*.

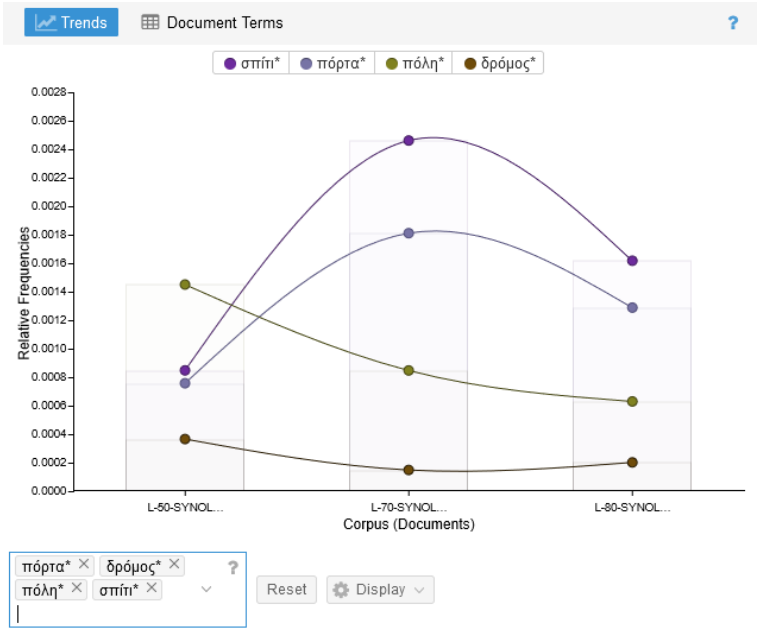

Εικόνα 9: Τάσεις ανά δεκαετία λέξεων που δηλώνουν τον χώρο στο σώμα κειμένων Λειβαδίτη.

Όπως φαίνεται στην Εικόνα 9, οι λέξεις που συνδέονται με κλειστούς χώρους, όπως το *σπίτι* και η *πόρτα*, χρησιμοποιούνται σπανιότερα τη δεκαετία του 1950 και αυξάνεται η χρήση τους στο ποιητικό έργο του Λειβαδίτη τις δεκαετίες του 1970 και 1980 (με υψηλότερη συχνότητα τη δεκαετία του 1970).[6] Αντίθετα, το λεξιλόγιο που συνδέεται με ανοιχτούς χώρους όπως η *πόλη* (πρβλ. και τη συλλογικότητα που χαρακτηρίζει τη δεκαετία αυτή με τη συχνή χρήση του *μας*) και ο *δρόμος* χρησιμοποιείται συχνότερα τη δεκαετία του 1950 και σε γενικές γραμμές μειώνεται η χρήση του όπως περνούν οι δεκαετίες.

Συνοψίζοντας, οι παραπάνω παρατηρήσεις υποδεικνύουν αλλαγή στα ποιητικά θέματα του Λειβαδίτη, ιδιαίτερα κατά το πέρασμα από τη δεκαετία του 1950 στις δεκαετίες του 1970 και 1980, οι οποίες εμφανίζουν μεγαλύτερες ομοιότητες μεταξύ τους. Από τα θέματα που αφορούν ομάδες ατόμων, τη συλλογική δράση και τους ανοιχτούς/εξωτερικούς κυρίως χώρους ο ποιητής μετακινείται σε προσωπικά ζητήματα, κλειστούς/εσωτερικούς χώρους και εντονότερη αναφορά στο παρελθόν, μετακινείται δηλαδή από το συλλογικό κοινό βίωμα στο προσωπικό. Η συχνότητα χρήσης των συγκεκριμένων γλωσσικών στοιχείων μπορεί να αντανακλά μια κίνηση από το εμείς, τη συλλογικότητα και πιθανότατα τον ορίζοντα του μέλλοντος στο εγώ, στην απομόνωση και τη στροφή στο παρελθόν μέσω της μνήμης. Τα ευρήματα αυτά και οι υποθέσεις που τα συνοδεύουν θα πρέπει να συζητηθούν στο πλαίσιο της βιβλιογραφίας για το έργο του Λειβαδίτη (π.χ. Kalfa 2015) και των φάσεων στις οποίες διακρίνεται, καθώς και σε συνάρτηση με το ιστορικό περικείμενο των συγκεκριμένων ποιητικών συλλογών, ώστε να τοποθετηθούν στο κατάλληλο ερμηνευτικό πλαίσιο.

Το σώμα κειμένων Σαμαράκη είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για να δούμε πώς μπορούμε να διαπιστώσουμε αλλαγές σε γλωσσικές επιλογές που αφορούν κυρίως γραμματικά στοιχεία. Μπορούμε να ξεκινήσουμε πάλι με ένα συννεφόλεξο με τις συχνότερες λέξεις στο σώμα κειμένων Σαμαράκη. Μπορούμε να επιλέξουμε

[6] Τη δήλωση του χώρου και του χρόνου σε σώμα κειμένων έργων του Λειβαδίτη μελετά συστηματικά ο Πρέβας (2022).

να δίνονται λιγότεροι τύποι στο συννεφόλεξο, αφού μας ενδιαφέρει να εστιάσουμε στους γραμματικούς τύπους, που είναι ούτως ή άλλως συχνότεροι σε οποιοδήποτε σώμα κειμένων. Από το συννεφόλεξο στην Εικόνα 10 μπορούμε να παρατηρήσουμε ως ενδιαφέροντα στοιχεία την υψηλή συχνότητα του τύπου *ήτανε*, του *πως* και των αντιθετικών *αλλά* και *όμως* (βλ. και Κανελλοπούλου 2022).

Εικόνα 10: Συννεφόλεξο με τις συχνότερες λέξεις στο σώμα κειμένων Σαμαράκη (Voyant Tools).

Το επόμενο βήμα θα μπορούσε να είναι η σύγκριση των συχνών αυτών στοιχείων με άλλα εναλλακτικά τους στοιχεία ανά δεκαετία. Όπως μπορεί να φανεί στους συμφραστικούς πίνακες των σχετικών τύπων, η επιλογή του *ήτανε* έναντι του *ήταν* συνδέεται και με ζητήματα ευφωνίας. Έτσι, συχνά όταν η λέξη που ακολουθεί αρχίζει από σύμφωνο χρησιμοποιείται το *ήτανε*, ενώ αν αρχίζει από φωνήεν χρησιμοποιείται το *ήταν*. Επιπλέον, ο τύπος *ήτανε* είναι πιο ανεπίσημος, περισσότερο προφορικός σε σχέση με τον τύπο *ήταν* και η διάσταση αυτή φαίνεται πως επηρεάζει τη χρήση τους. Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να σημειωθεί ότι το *ήτανε* εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλή συχνότητα στο έργο του Σαμαράκη τη δεκαετία του 1950, η οποία σταδιακά μειώνεται και ο τύπος σχεδόν εξαφανίζεται στη δεκαετία του 1990, όπως φαίνεται στην Εικόνα 11. Το *ήταν*, του οποίου η χρήση είναι συγκριτικά πιο σπάνια από το *ήτανε*, ακολουθεί αρχικά μια ανάλογη πορεία με το *ήτανε* και από τη δεκαετία του 1970 αρχίζει να αυξάνεται η χρήση του, ενώ το 1990 χρησιμοποιείται συχνότερα από το *ήτανε*.

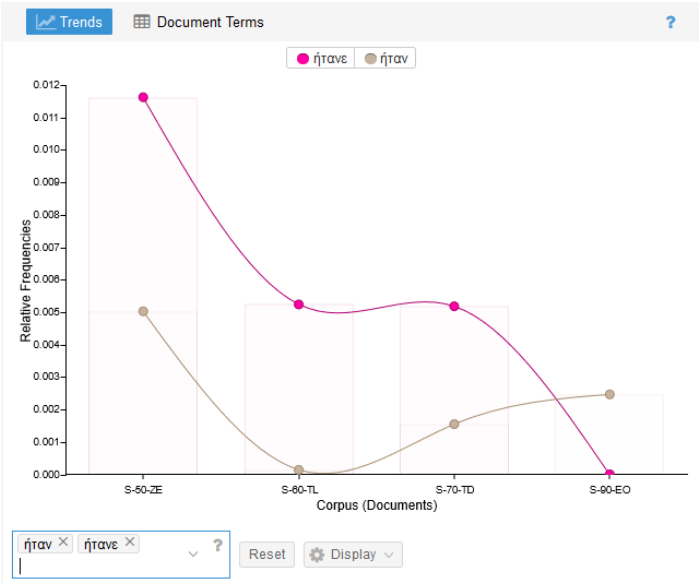

Εικόνα 11: Τάσεις ανά δεκαετία των τύπων ήτανε και ήταν στο σώμα κειμένων Σαμαράκη.

Αν θεωρήσουμε ότι το *ήτανε*, όπως και άλλοι ανάλογοι τύποι, όπως το *είχανε* (που εμφανίζεται κι αυτό στην Εικόνα 10), χρησιμοποιούνται από τον Σαμαράκη για να αναπαρασταθεί ένα πιο ανεπίσημο, πιο προφορικό ύφος, μπορούμε να υποθέσουμε ότι κάποια αλλαγή συμβαίνει στο έργο του Σαμαράκη από τη δεκαετία του 1970 και ιδίως τη δεκαετία του 1990 ως προς το πώς μπορεί να αναπαρασταθεί αυτό το ύφος. Για να μελετηθεί πληρέστερα αυτό το σημείο, θα μπορούσαν να αναζητηθούν όλα τα ρήματα που εμφανίζονται με εναλλακτικούς τύπους και να ερευνηθεί αν σε όλα οι συχνότητες εμφάνισής τους ακολουθούν μια ανάλογη πορεία διαχρονικά.

Παρόμοια είναι η περίπτωση των *πως* και *ότι*, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά σε συμπληρωματικές προτάσεις (βλ. Εικόνα 12). Το *πως* είναι πολύ συχνό στις δεκαετίες του 1950 και 1960, δεκαετίες κατά τις οποίες το *ότι* χρησιμοποιείται σπάνια. Στη δεκαετία του 1970 η συχνότητα χρήσης τους πλησιάζει και κατά τη δεκαετία του 1990 η εικόνα αντιστρέφεται με το *ότι* να είναι συχνότερο σε χρήση και το *πως* πολύ σπάνιο.

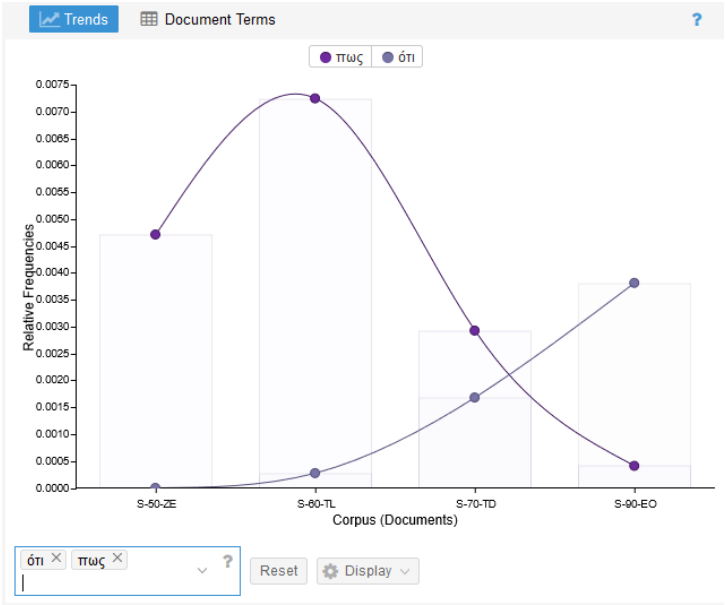

Εικόνα 12: Τάσεις ανά δεκαετία των τύπων πως και ότι στο σώμα κειμένων Σαμαράκη.

Πώς εξηγείται αυτή η αλλαγή; Πρόκειται μήπως για μια τάση που επικρατεί ευρύτερα στη γλώσσα; Μια πρόχειρη αναζήτηση στο ΣΕΚ, ένα μεγάλο σώμα κειμένων αναφοράς για την ελληνική, που καλύπτει την περίοδο από το 1990 μέχρι το 2010, φανερώνει πως το *ότι* εμφανίζεται 159.605 φορές, ενώ το *πως* 23.130 φορές. Τα αποτελέσματα αυτά υποδεικνύουν ότι το *πως* είναι πολύ σπανιότερο στη σύγχρονη ελληνική, σε αντίθεση λ.χ. με παλαιότερες παρατηρήσεις όπως του Τριανταφυλλίδη που θεωρεί ότι «το λόγιο *ότι*, σπάνιο στην ποιητική γλώσσα, είναι και γενικά σπανιότερο από το ισοδύναμο *πως*» (1991 [1941]: 396). Μπορούμε επομένως να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι ο Σαμαράκης ακολούθησε τη γενικότερη τάση αλλαγής της γλώσσας. Αν όμως αναζητήσουμε το *ότι* και το *πως* μόνο στο υποσώμα λογοτεχνικών κειμένων του ΣΕΚ μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι αυτά δεν εμφανίζουν υψηλή απόκλιση (8.753 φορές το *ότι* και 6.365 φορές το *πως*), κάτι που πιθανότατα σημαίνει ότι το *πως* είναι τύπος χαρακτηριστικός της λογοτεχνίας. Με βάση την τελευταία παρατήρηση μπορούμε να διατυπώσουμε μια νέα υπόθεση, ότι ο Σαμαράκης στις τελευταίες δεκαετίες του έργου του επιλέγει υφολογικά στοιχεία που τον απομακρύνουν από την παράδοση της λογοτεχνικότητας με τη χρήση συγκεκριμένου λεξιλογίου.[7]

Ενδιαφέρουσα είναι και η σύγκριση στοιχείων που δηλώνουν αντίθεση, όπως τα *όμως*, *αλλά* και *μα* στην Εικόνα 13. Τα *αλλά* και *όμως* ακολουθούν ανάλογη πορεία με αυξητική τάση ως προς τη συχνότητα εμφάνισής τους όσο περνούν οι δεκαετίες. Το *μα* αντίθετα, το οποίο είναι πιο ανεπίσημο και προφορικό σε σχέση με τα άλλα δύο, είναι πολύ συχνό κατά τη δεκαετία του 1950 και εμφανίζει πολύ περιορισμένη χρήση από τη δεκαετία του 1960 και μετά.

[7] Η προτίμηση του Σαμαράκη στο *ότι* με την πάροδο των δεκαετιών μπορεί να συνδέεται και με τις συμβάσεις του κειμενικού είδους των μυθιστορημάτων από τη δεκαετία του 1990 και μετά, καθώς στο Φραγκάκη (2023) παρατηρώ πως το *ότι* αποτελεί στατιστικά σημαντική λέξη για τα μυθιστορήματα σε σχέση με το σύνολο των λογοτεχνικών κειμένων του ΣΕΚ.

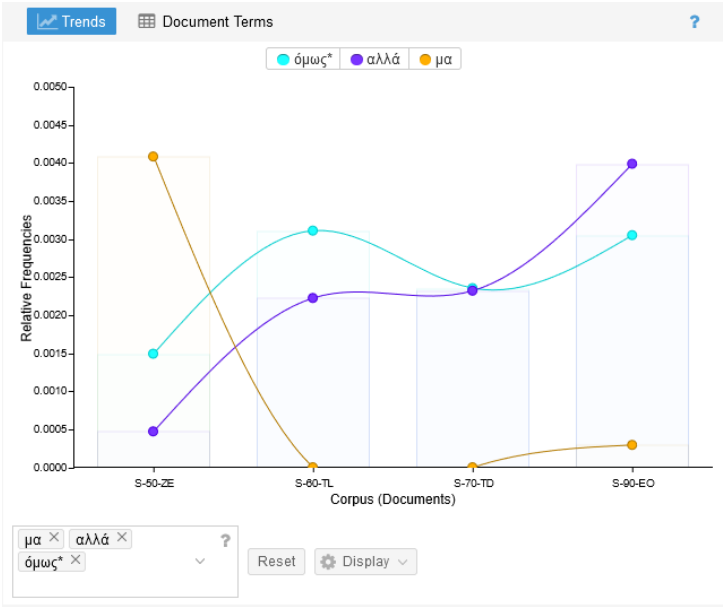

Εικόνα 13: Τάσεις ανά δεκαετία των τύπων όμως, αλλά και μα στο σώμα κειμένων Σαμαράκη.

Τα ευρήματα και από τις τρεις περιπτώσεις που συζητήθηκαν αναλυτικά παραπάνω δείχνουν προς την ίδια κατεύθυνση. Ενώ κατά τη δεκαετία του 1950 ο Σαμαράκης επιλέγει πολύ συχνά στοιχεία που θεωρούνται πιο προφορικά και ανεπίσημα (π.χ. *ήτανε*, *μα*), όσο προχωρούν οι δεκαετίες και ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1990, περιορίζει σημαντικά τη χρήση τους και χρησιμοποιεί συχνότερα στοιχεία που δεν είναι σημαδεμένα ως προφορικά ή ανεπίσημα, αλλά μάλλον είναι ουδέτερα στη χρήση τους (π.χ. *ήταν*, *ότι*, *αλλά*). Αν μάλιστα συνδέσουμε τα παραπάνω με τη συζήτηση για τη μετακίνηση του Σαμαράκη από το *πως* στο *ότι*, η οποία υποστηρίξαμε ότι μπορεί να συνδέεται και με την απομάκρυνσή του από τη λογοτεχνικότητα μέσω της χρήσης συγκεκριμένου λεξιλογίου, θα είχε ενδιαφέρον να αναλύσουμε περαιτέρω αν όλες οι αλλαγές που εμφανίζονται στα γλωσσικά αυτά στοιχεία διαχρονικά σχετίζονται με την αλλαγή της αντίληψής του για το λογοτεχνικό ύφος και τα στοιχεία με τα οποία μπορεί να υπηρετείται.

Κλείνοντας, αυτού του είδους οι διαχρονικές αναζητήσεις σε λογοτεχνικά έργα μπορούν να προσφέρουν μια πρώτη εικόνα της εξέλιξης στα θέματα που πραγματεύονται οι λογοτέχνες, αλλά και στις γλωσσικές επιλογές τους. Οι παρατηρήσεις αυτές μπορούν να επεκταθούν μέσα από τη σύνδεση με το ιστορικό περικείμενο και την ανάλυση των κειμένων στη βιβλιογραφία, ενώ προσφέρουν στοιχεία για μια ευρύτερη συζήτηση σχετικά με τη γλωσσική αλλαγή, τις ιδιαιτερότητες της λογοτεχνίας ή την τοποθέτηση των λογοτεχνών σε σχέση με αυτά τα ζητήματα. Είναι σημαντικό ότι στην περίπτωση της διαχρονικής αλλαγής σημαντική είναι η διάθεση των κατάλληλων σωμάτων κειμένων, ενώ οι σχετικές εφαρμογές για την ανάλυσή τους είναι εύκολες και προσφέρουν πολύ καλή οπτικοποίηση των δεδομένων, κάτι που βοηθά στον ευκολότερο εντοπισμό των αλλαγών.

Βιβλιογραφία

Adolphs, S. 2006. *Introducing Electronic Text Analysis: A Practical Guide for Language and Literary Studies*. London/New York: Routledge.

Balossi, G. 2014. *A Corpus Linguistic Approach to Literary Language and Characterization: Virginia Woolf's* The Waves. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Brunet, E. 2011. *Ce qui compte. Méthodes statistiques. Ecrits choisis*, tome II. C. Poudat (ed.). Paris: Honoré Champion.

Culpeper, J. 2009. Keyness: Words, parts-of speech and semantic categories in the character-talk of Shakespeare's *Romeo and Juliet*. *International Journal of Corpus Linguistics* 14(1), 29-59.

Culpeper, J. 2014α. Keywords and Characterization: An Analysis of Six Characters in *Romeo and Juliet*. In D. L. Hoover, J. Culpeper & K. O'Halloran (eds), *Digital Literary Studies: Corpus Approaches to Poetry, Prose, and Drama*. London: Routledge, 9-34.

Culpeper, J. 2014β. Developing keyness and characterization: Annotation. In D. L. Hoover, J. Culpeper & K. O'Halloran (eds), *Digital Literary Studies: Corpus Approaches to Poetry, Prose, and Drama*. London: Routledge, 35-63.

Fischer-Starcke, B. 2009. Keywords and frequent phrases of Jane Austen's Pride and Prejudice: A corpus-stylistic analysis. *International Journal of Corpus Linguistics* 14(4), 492-523.

Ho, Y. 2011. *Corpus Stylistics in Principles and Practice: A Stylistics Exploration of John Fowles'* The Magus. London/New York: Continuum.

Hori, M. 2004. *Investigating Dicken's Style: A Collocational Analysis*. London: Palgrave Macmillan.

Jakobson, R. 1960. Linguistics and poetics. In T.A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 350-377.

Jeffries, L. & D. McIntyre. 2010. *Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kalfa, V. 2015. The Poetics of Tasos Leivaditis: From Extroversion to Introversion. Doctoral dissertation. University of Birmingham. https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/6483/

Karantzola, E., Mikros, G. & A. Papaioannou. 2017. Lexico-grammatical variation and stylometric profile of autograph texts in Early Modern Greek. In Th. Georgakopoulos, T.-S. Pavlidou, M. Pechlivanos, A. Alexiadou, J. Androutsopoulos, A. Kalokairinos, S. Skopeteas, K. Stathi (eds) *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics (ICGL 12)*. Berlin: Edition Romiosini/ CeMoG, Freie Universität Berlin, 479-492.

Leech, G. 1969. *A Linguistic Guide to English Poetry*. London/New York: Longman.

Leech, G. & M. Short. 2007. *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. 2nd edition. Harlow: Pearson/Longman.

Louw, B. 1993. Irony in the text or insincerity in the writer? The diagnostic potential of semantic prosodies. In M. Baker, G. Francis & E. Tognini-Bonelli (eds), *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 157-176.

Mahlberg, M. 2007α. Corpus stylistics: Bridging the gap between linguistic and literary studies. In M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs & W. Teubert (eds), *Text, Discourse and Corpora: Theory and Analysis*. London/New York: Continuum, 220-246.

Mahlberg, M. 2007β. Clusters, key clusters and local textual functions in Dickens. *Corpora* 2(1), 1-31.

Mahlberg, M. & D. McIntyre. 2011. A case for corpus stylistics: Ian Fleming's *Casino Royale*. *English Text Construction* 4(2), 204-227.

Mahlberg, M. & C. Smith. 2012. Dickens, the suspended quotation and the corpus. *Language and Literature* 21(1), 51-65.

Mahlberg, M. & V. Wiegand. 2020. Literary stylistics. In S. Adolphs & D. Knight (eds), *The Routledge Handbook of English Language and Digital Humanities*. London/New York: Routledge, 306-327.

Mahlberg, M., Wiegand, V., Stockwell, P. & A. Hennessey. 2019. Speech-bundles in the 19th century English Novel. *Language and Literature* 28(4), 326-353.

McIntyre, D. 2013. Corpora and literature. In C. Chapelle (ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. London: Blackwell, 1182-1187.

Montémont, V. 2008. Discovering Frantext. In J. Auracher & W. van Peer (eds), *New Beginnings in Literary Studies*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 89-107.

Rockwell, G. & S. Sinclair. 2016. *Hermeneutica: Computer-Assisted Interpretation in the Humanities*. Cambridge Mass.: The MIT Press.

Semino, E. & M. Short. 2004. *Corpus Stylistics: Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*. London/New York: Routledge.

Starcke, B. 2006. The phraseology of Jane Austen's Persuasion: Phraseological units as carriers of meaning. *ICAME Journal* 30, 87-104.

Stubbs, M. 2005. Conrad in the computer: examples of quantitative stylistic methods. *Language and Literature* 14(1), 5-24.

Γούτσος, Δ. & Γ. Φραγκάκη. 2015. *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*. Αθήνα: ΣΕΑΒ. Διαθέσιμο στο: https://repository.kallipos.gr/handle/11419/1932

Δημητρούλια, Τ. 2022. Τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων και η ανάλυσή τους. Ερευνητικές προοπτικές για τη μελέτη της λογοτεχνίας. *Σύγκριση*, *31*, 160-184. https://doi.org/10.12681/comparison.32406

Δημητρούλια, Τ., Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ. 2023. *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες: Ένας πρακτικός οδηγός*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ. 2011. Ποιητικός λόγος, δομικές αποκλίσεις και η θεωρία της Γραμματικής. In E. Kitis, N. Lavidas, N. Topintzi & T. Tsangalidis (eds), *Selected Papers from the 19th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL 19)*. Aristotle University of Thessaloniki, 61-73.

Κανελλοπούλου, Ε. 2022. Γλωσσικές επιλογές στο έργο του Αντώνη Σαμαράκη: Μια ανάλυση με σώματα κειμένων. Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Κούτρικα, Ε. 2021. Το παράλογο χιούμορ στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη: Σωματοκειμενική υφολογική προσέγγιση. Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Κουτσουλέλου-Μίχου, Στ. 2020. *Ο θεατρικός λόγος με τη ματιά του γλωσσολόγου*. Αθήνα: Gutenberg.

Κουτσουλέλου, Στ. 2021. Η συμβολή της υφολογίας των σωμάτων κειμένων στην προσέγγιση του θεατρικού λόγου: η περίπτωση των σκηνικών οδηγιών. Στο Θ. Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Γ. Ι. Ξυδόπουλος & Α. Ρούσσου (επιμ.), *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Πανεπιστήμιο Πατρών, 628-635.

Μικρός, Γ. 2015. *Υπολογιστική υφολογία*. Αθήνα: ΣΕΑΒ. Διαθέσιμο στο: http://hdl.handle.net/11419/4860

Παναρέτου, Ε. 1986. Γλωσσολογική προσέγγιση του λογοτεχνικού ύφους. *Διαβάζω* 144, 34-37.

Παναρέτου, Ε. 1995. *Κειμενικές λειτουργίες της στίξης. Μελέτη της στίξης στο λογοτεχνικό κείμενο*. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Πολίτου-Μαρμαρινού, Ε., Μικρός, Γ. & Τ. Δημητρούλια. 2013. Εφαρμογή υφομετρικών τεχνικών στην αναγνώριση πατρότητας κειμένου: Πρωτότυπα έργα και μεταφράσεις του Παπαδιαμάντη. *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη / Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών*. Αθήνα: Δόμος, 341-371.

Πρέβας, Γ. 2022. Χώρος και χρόνος στην ποίηση του Τάσου Λειβαδίτη: Μια διαχρονική ανάλυση με σώματα κειμένων. Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Τριανταφυλλίδης, Μ. 1991 [1941]. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής).* Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Φέρλας, Α.-Ε. 2011. Ο προκατασκευασμένος λόγος στα ελληνικά και αγγλικά: Μια μελέτη βασισμένη σε σώματα κειμένων. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Φραγκάκη, Γ. 2023. Γλωσσικά χαρακτηριστικά του λογοτεχνικού λόγου στα ελληνικά: Μια προκαταρκτική προσέγγιση με βάση σώματα κειμένων. Προφορική ανακοίνωση στη θεματική συνεδρία «Σώματα κειμένων και λογοτεχνία» του 16ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, 14-17 Δεκεμβρίου 2023, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Χαραλαμπάκης, Χρ. 1999. *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος.* 3η έκδοση, Αθήνα: Τσιβεριώτης.

Summary

Georgia Fragaki

Analysis of literary discourse through corpus stylistics: Themes and diachronic change

There has been extensive work on literary discourse in Digital Humanities (DH), although not with respect to Greek. This paper develops an application of corpus stylistics on particular works of Greek literature. An overview of corpus stylistics and existing applications is followed by a discussion of how specific methodological tools can aid to the analysis of themes in the work of poets such as Karyotakis and Polydouri on the basis of frequency lists and concordances. Similar tools are applied to the diachronic analysis of themes and linguistic choices in the poetry of Livaditis and the novels of Samarakis with a view to understanding trends in their work, as well as its relation to overall language change.